

## هفت نظریه در باب دین\*

کتاب «هفت نظریه در باب دین» به قلم دانیل پالس تألیف و توسط دانشگاه اکسفورد منتشر گردیده است. نویسنده در این کتاب می‌کوشد تا به بهترین وجهی نظریه‌های تایلور، فریزر، فروید، دورکهایم، مارکس، ایاده، ایوانز پریچارد و گیرتز را معرفی نماید. پالس از بین نظریه‌های مختلف درباره دین، این هفت نظریه را مطابق با اصول خاصی، که ظاهراً با رویکرد مردم‌شناختی برگزیده شده‌اند، انتخاب کرده است. با این حال عوامل دیگری نیز در این انتخاب موثر بوده‌اند از جمله تاثیرگذار و تعیین‌کننده بودن دیدگاههای این صاحب‌نظران در حوزه مطالعات دین و در عرصه فرهنگ روشنفکری. کتاب دانیل پالس بسیار تحلیلی و دقیق از نظریه‌های مهم دین، تألیف شده است که برای بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران موضوع دین، قابلیت کاربرد در سطح عالی را دارد. این کتاب نه تنها برای متخصصین بلکه برای طیف وسیعی از علاقه‌مندان به موضوع دین قابل استفاده بوده و شایسته توجه جدی‌تری است. نکته حائز اهمیت این است که نویسنده به متدولوژی مطالعات دینی نیز توجه دارد و سعی می‌کند در لابلای مباحث کتاب آنها را نیز تشریح کند. «هفت نظریه در باب دین» در هشت فصل سازمان یافته است. فصل اول تا پنجم به توضیح نظریه تایلور، فریزر، فروید، دورکهایم و مارکس می‌پردازد. ایاده به عنوان یکی از صاحب‌نظران معاصر، فصل پنجم کتاب را به خود اختصاص داده و فصل ششم نیز به دیگر صاحب‌نظر معاصر یعنی ایوانز - پریچارد تعلق دارد. فصل هفتم نیز دربرگیرنده نظریات کلیفورد گیرتز است و نهایتاً در فصل هشتم، نویسنده به یک نتیجه‌گیری کلی پرداخته است.

در فصل اول نظریه تایلور و فریزر مطرح می‌شود نویسنده مطابق با شیوه خاصی که در سراسر کتاب رعایت می‌کند ابتدا به پیش‌زمینه اجتماعی هر نظریه‌پرداز توجه می‌کند و سپس به ایده‌های اصلی و اساسی وی می‌پردازد. در این فصل نیز او ابتدا به تایلور و کتاب «فرهنگ ابتدایی»، وی و به ویژه به پیش‌زمینه فکری و اجتماعی تایلور توجه می‌کند در ذیل بررسی‌هایی که از کتاب فرهنگ ابتدایی به عمل می‌آورد به اهداف و پیش‌فرض‌های کتاب نیز توجه می‌کند. پس از بررسی کتاب فوق، او به طرح دکترین «باقیمانده‌ها»ی تایلور می‌پردازد و توضیحات لازم را ارائه می‌کند. ابعاد فرهنگ انسانی، خاستگاه و منبع دین، رشد اندیشه دینی، افول جهان و پیشرفت تفکر، هر یک به عنوان مؤلفه‌های اساسی اندیشه تایلور در قالب مباحثی جداگانه طرح و بحث می‌شوند.

\* Daniel I.Pals, *Seven theories on religion*, london, Oxford university Press, 1996.

نویسنده در قسمت بعدی این فصل فریزر و آثار او را مورد توجه قرار می‌دهد. فریزر با نوشتن کتاب بسیار پر حجمی تحت عنوان «شاخه طلایی» خدمت عظیمی به مطالعات مردم‌شناختی دین کرد. پالس با مراجعه به این کتاب و دیگر ایده‌ها و آثار وی مثل «مطالعه‌ای در جادو و دین» مؤلفه‌های اساسی نظریه فریزر را طرح می‌کند. تحلیل رابطه‌ای که فریزر میان جادو، دین و الوهیت پادشاهان قابل است، خدایان گیاهان، ارواح درختان، جشنواره‌های آتش و اسطوره از دیگر مسائلی هستند که نویسنده می‌کوشد تا ایده‌های اساسی فریزر را درباره آنها روشن کند.

فصل دوم تحت عنوان «دین و شخصیت زیگموند فروید» به نظریه فروید اختصاص دارد نویسنده در این فصل ابتدا به پیش‌زمینه کاری و زندگی فروید می‌پردازد، سپس نظریه فروید را درباره روانکاوی و ناخودآگاه توضیح می‌دهد. پس از این مرحله، نظریه فروید را درباره شخصیت در تضاد بیان می‌کند و در ادامه به موضوع تمایلات جنسی کودکان و عقده ادیب پرداخته، ایده‌های اساسی فروید را در این باره مطرح می‌کند، به طوری که اجزای نظری تبیین‌های فروید از دین به این وسیله قابل فهم می‌شود. نویسنده آنگاه به طرح نظریه اصلی فروید درباره دین می‌پردازد، این نظریه در ذیل قسمتی که تحت عنوان «فروید و دین» سازمان یافته است بر مبنای آثار وی مانند «توتم و تابو»، «آینده یک پندار»، «موسی و توحید» بطور مفصل مورد بحث قرار می‌گیرد، نویسنده در ادامه نظریه زیگموند فروید را با تأکید بر محورهای روانشناسی و دین و تبیین فروید از دین، تحلیل کرده و محورهای مسأله ادیان خداپرست و ملحد، مسأله و تاریخ، مسأله محور باطل، و روانکاوی را به عنوان علم مورد نقد قرار می‌دهد.

در فصل سوم این کتاب نظریه امیل دورکهایم تحت عنوان «جامعه به عنوان امر مقدس: امیل دورکهایم» مطرح می‌شود؛ در این جا نیز ابتدا زندگی و حرفه دورکهایم به عنوان پیش‌زمینه شکل‌گیری افکار و ایده‌های وی مورد توجه نویسنده قرار می‌گیرد. پالس در ادامه به ایده‌ها، افکار و نفوذ دورکهایم می‌پردازد. بحث‌های دیگری نیز تحت عنوان «جامعه‌شناسی و اجتماع» سازمان می‌یابند که به ماهیت جامعه و مطالعه علمی دین، اختصاص دارد. نویسنده پس از طرح نظریه اصلی دورکهایم، مبحث سیاست، تعلیم و تربیت و اخلاقیات و ارتباط آنها را از نظر دورکهایم مورد بررسی قرار می‌دهد و نهایتاً نظریه اصلی وی را در قالب «صور بنیادین حیات دینی» طرح می‌کند که شامل مباحثی درباره نظریه‌های پیشین یعنی طبیعت‌گرایی و جان‌گرایی، دین قبایل استرالیایی: توتمیسم، جامعه و توتم، کاربردهای توتمیسم، توتمیسم و مناسک، تشریفات کفاره‌ای است. پس از شرح و بسط کافی نظریه دورکهایم، این نظریه در رابطه با جامعه و دین، روشهای علمی، مناسک و عقاید، و تبیین کارکردی تحلیل و نقد می‌شود.

فصل چهارم کتاب به نظریه کارل مارکس درباره دین اختصاص دارد. این فصل تحت عنوان

«دین به عنوان از خود بیگانگی: کارل مارکس» به طرح نظریه‌ها و نقد آرای مارکس می‌پردازد. مارکس هر چند برخلاف دورکهایم یا دیگران مطالعه مستقل و خاصی درباره دین نداشت ولی نظریه‌های وی درباره دین، بعدها تاثیر تعیین کننده‌ای را باقی گذاشت. نویسنده نیز بر مبنای اهمیت نظری و تاریخی مارکس، نظریات وی را پس از تایلور - فریزر، زیگموند فروید و دورکهایم مورد بررسی قرار می‌دهد. شباهت‌های نظری که گاه میان برخی از صاحب‌نظران آلمانی - هم‌چون فروید و مارکس - در این باره وجود دارد باعث نشده که اهمیت کرونولوژیک و جایگاه تاریخی آنها نادیده گرفته شود.

در هر حال نظریات مارکس، مطابق با شیوه معمول نویسنده در این فصل مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. او پس از آن که زمینه کارهای نظری مارکس، یعنی زندگی، فعالیت‌ها و نوشته‌های وی را مورد بررسی قرار می‌دهد به مارکسیسم به عنوان اقتصاد و نزاع طبقاتی می‌پردازد و سعی می‌کند روایت نسبتاً جامعی را مطابق با اهدافی که دارد فراهم آورد. درباره مادی‌اندیشی، از خودبیگانگی و دیالکتیک تاریخ نیز نویسنده بحث مفصلی دارد. تبیین کار سرمایه‌داری و ارزش اضافی به عنوان یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی اندیشه مارکس در این فصل مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در نهایت قبل از بررسی نظریه مارکس درباره دین، بحث زیربنا و روبنا مطرح می‌شود. پس از آنکه مؤلفه‌های اصلی و مرتبط مارکس مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت، نویسنده نظریه مارکس را تحت عنوان «نقد دین» در مبحثی جداگانه تبیین می‌کند و پس از مرور و تحلیل نظر مارکس، به اقتصاد دین و تحلیل دستاوردهای او درباره دین می‌پردازد و نهایتاً نظر انتقادی خود را از آراء مارکس در خصوص مسیحیت و دین، تقلیل و روبنا، نظریه سیاسی مارکسیستی، یک تناقض و نظریه اقتصادی مارکسیستی: یک تناقض مطرح می‌کند.

در فصل پنجم کتاب، پالس نظریه‌های میرچا الیاده، را تحت عنوان «واقعیت مقدس: میرچا الیاده» مطرح می‌کند. نویسنده پس از طرح نظریات عمده درباره دین، الیاده را به عنوان یکی از پرکارترین پژوهشگران و صاحب‌نظران معاصر مورد بررسی قرار می‌دهد. در این فصل نیز مطابق با رویه سابق، ابتدا زمینه شکل‌گیری افکار وی را بررسی کرده پس از آن به بررسی دو اصل بدیهی که به نظر وی نقطه عزم الیاده است می‌پردازد. در برخی از نظریات قبلی روشن بود که صاحب‌نظران به تقلیل‌گرایی پرداخته‌اند در حالی که الیاده معتقد به استقلال دین است و لذا قابل تحویل به چیز دیگری نیست. این موضوع در واقع به عنوان اولین اصل بدیهی و نقطه عزم الیاده تلقی می‌شود. اصل بدیهی دیگر مربوط به شیوه و روش مطالعه در دین است. نویسنده پس از برشمردن این دو اصل بدیهی و شرح مبسوط پیرامون آنها، منظور الیاده از «مقدس و نامقدس» (این کتاب در ۱۹۵۷ منتشر شده است) را که برای اولین بار توسط دورکهایم مطرح شده بود،

تحلیل می‌کند. نویسنده در ادامه، به بحث «دین باستانی: نماد و اسطوره» می‌پردازد و «نمادگرایی آسمانی: خدایان آسمانی» را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد. نظریه‌ی ایاده درباره دین نه تنها با موضوعات سابق بلکه با سایر موضوعات ممتد مثل ساختار و ویژگی نمادها، تاریخ و زمان مقدس، طغیان علیه دین باستانی یهود و مسیحیت، طغیان علیه تمام ادیان: هیستوریسم مدرن، بازگشت به دین باستانی و مباحث دیگر ادامه یافته به طور مفصل توضیح و تشریح می‌شوند. نویسنده پس از طرح ارکان و اجزاء اصلی اندیشه و نظریه ایاده، نهایتاً نظرات وی را در محورهای نقد تقلیل‌گرایی، تطبیق‌گرایی جهانی و مشغله فلسفی معاصر مورد تحلیل قرار داده و در محورهای الهیات، روش تاریخی و اغتشاش مفهومی، نظریات ایاده را مورد نقد قرار می‌دهد.

نویسنده در فصل ششم تحت عنوان «بازسازی قلب جامعه» به توضیح و نقد نظریه ایوانز - پریچارد می‌پردازد. پریچارد به عنوان یکی از چهره‌های بزرگ در انسان‌شناسی جدید، در مدتی قریب به ۵۰ سال به یافته‌ها و نظریه‌های تبیین‌کننده و قابل توجهی دست یافته است. نویسنده کتاب در این فصل ابتدا به زندگی و حرفه و سپس به پیش‌زمینه فکری وی می‌پردازد. قبل از آنکه نظریات اصلی وی درباره دین مرور شود، دستاوردهای وی در مطالعه قوم آزاند تحت عنوان «جادوگری، کاهنان، و جادو در بین آزاندها» و نیز در قوم نوئر تحت عنوان دین نوئر بیان شده و از این رهگذر روش‌شناسی وی در مطالعه پدیده‌های دینی به خوبی تشریح می‌شود. مفاهیمی چون ارواح در آسمان، ارواح در زیر زمین، دین و شکست در نظم اجتماعی، نمادگرایی، اشباح و روح گناه و قربانی و نهایتاً کتاب وی بنام «نظریه‌های دین ابتدایی»، در سلسله مباحثی جداگانه، بطور مشروح طرح می‌شوند.

فصل هفتم کتاب، نظریه کلیفورد گیرتز را تحت عنوان «دین به عنوان نظام فرهنگی: کلیفورد گیرتز» مورد بحث قرار می‌دهد. گیرتز به عنوان یک انسان‌شناس فرهنگی، در مطالعه و نظریه‌پردازی درباره دین سهم قابل توجهی دارد. نویسنده با بررسی زندگی و حرفه وی و همچنین با بررسی انسان‌شناسی و نظریه اجتماعی در آمریکا، سعی می‌کند سابقه و زمینه نظریات گیرتز را روشن کند. او پس از طرح این مباحث به نظریه اجتماعی آمریکا و به ویژه به نقش و سهم کیفی و کمی پارسونز و وبر می‌پردازد، علاوه بر این به اصول و احکام علم اجتماعی تفسیری نیز توجه می‌کند و سعی دارد، گشودن مباحث مستقلاً درباره فرهنگ و تفسیر: روش «توصیف انبوه»، تفسیر فرهنگی و دین، دین تفسیری و مباحثی از این قبیل، رویه‌های متدولوژیک گیرتز را به خوبی بشکافد. سپس نویسنده مباحث اصلی گیرتز را درباره اسلام با ارجاع به کتاب وی بنام **Islam observed** بیان می‌کند. نویسنده پس از شرح مبسوط نظریه گیرتز، نظریات وی را در خصوص انسان‌شناسی تفسیری مورد تحلیل قرار داده و در ادامه نقدهای خود را در مورد انسان‌شناسی زیر

عنوان «علم و دین تفسیری» را ارایه می‌کند.

نویسنده پس از طرح و بررسی نظریه‌های عمده و هفت‌گانه دین، در فصلی جداگانه یک نتیجه‌گیری اساسی به عمل می‌آورد. به عقیده پالس مطالعه دین، به ویژه زمانی که با رویکرد غیراثباتی یا پدیدارشناختی صورت بگیرد، مسایل جدی و مهمی را در پی دارد. نویسنده در فصل نتیجه‌گیری به این قبیل نگرانی‌ها توجه دارد و بر مبنای نظریه‌های مطرح شده، راهکارهای بسیار کاربردی و در عین حال ابتکاری را پیشنهاد می‌کند. مسایلی هم‌چون تعریف جدی از دین، انواع و گستره نظریه‌ها، رابطه میان شواهد و نظریه، نظریه و باور، نظریه‌های گذشته و حال و مسایلی از این قبیل که در مطالعات و پژوهشهای دینی از اهمیت کافی برخوردارند. از دیگر موضوعات مورد بحث نویسنده در نتیجه‌گیری است. بطور کلی کتاب پالس با نگاهی به مهم‌ترین نظریه‌های دین پژوهانه، نشان می‌دهد که باور دینی یکی از استوانه‌های اساسی زندگی بوده و سامان حیات در غیاب دین امری ناشدنی است.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی